

## ՊԱՏՄԱԿԱՆ

## ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐԵՅԻՇԱՏԱԿ

### Տ. ՊՕՂՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱԴՐԻԱՆԱՊՕԼՍԵՑԻՈՅ

Ի հասանել Պօղոսի խորհրդականք սիրով և հոգւով կապեցան ընդ նրա և և վաստակէին ի գործն յառաջակայ. միարանք դուարձացեալք, թէև յաղթատուիթեան և և զուրկ ի մարմնաւոր մխիթարութենէ, այլ չ'որհ մեծ համարէին լինիլ Պօղոսի հայր և անուշ ինքեանց և ամանք ինքեայօժար կամօք մատուցին առ նա զմուրհակս և զպահապարհ զրամս և և բարեւ ինչ ազատեցին յեկեղեցական: զարդուց: Սակայն Պօղոս և խորհրդականք իւր կային ի տարակուսի, զի այլազգիք քաղաքին անդադար մաշէին զսեմս զրանն խնդրելով պարզես և և աւայիտս, թէ՛ «Դու պատրիարք ես»: Եւ իբրեւ հաւանեցոյց զնոսա թէ՛ չէ, ապա ասեն. «Մեծ ոմն ես և համբաւաւոր, չազատիս ի ձեռաց մերոց»: Եւ նորա տաղտկացեալ յերեսաց նոցա, ևս պատրաստել զանկողին իւր ի խորհրդարանի, և ի զալ առ նա ումեք բռնութեամբ ձեւանայր հիւանդ, մինչև և կարծել իւրոցն թէ արդարեւ հիւանդ է: ԶԳրիգոր և և զերեմիա վարդապետս կարգեաց ժողովիլ տուժարաւ զարժաթեղէնս յեկեղեցեաց ի հայել: Եւ ինքն սկիզբն արար հատուցանել բաժնիւ զպարտս Աթոռոյն: Բայց անտանելի նեղութեամբ, զի պարտատեարք իբրեւ զմեղու խառն ամբոխիւ կուտեցան ի գլուխ նորա. ոմանք հաճեցան մտանել ընդ բանիւ, և ոմանք ոչ առին յանձն, և և զբամն զոր բերեալ էր ընդ իւր, առ ի՞նչ այնքան: պարտուց. որոյ վասն ձեռն արկ խորտակել զոսկեղէն և զարժաթեղէն անօթս եկեղեցւոյ. այլ այնքիկ ևս չէին քաւական: 1829 ի 10 Յունիարի առաքեաց յնիդիպոտս զպղնձեղէնս և զայլ կարասիս մասնաւել ի ձեռն Կիրակոսի եպիսկոպոսի, յորոց զոյացան իբր 20,000 զահեկան:

## Մ Ա Ս Ն ԺԲ

Գրեցին միարանք Աթոռոյն առ հասարակ զիւր բաղմակնիք, և աղաչանօք խնդրէին վերստին զարժուցանել յԱթոռն զԳարրիէլ պատրիարքն ի մխիթարութիւն ինքեանց և ի սիրտնա ձեռութեան նորին, զի չէր արժան թողուլ զԱթոռն առանց զահակալի և և զմիարանութիւնն առանց զլիտոյ (13 Մայիս): Թէպէտ և ինքն Պօղոս Եպիսկոպոս ձեռն արկեալ և և կնքեալ էր զայն զիւր, այլ յետոյ առանձին զրեաց առ Զաքարիա Վարդապետ, ուր ասէ. «Թէպէտ ցանկամք բարեկարգութեան Աթոռոյն, այլ առանց պատրիարքի ոչ յաջողի և ոչ հաստատի, ուստի արժան է տալ նմա հրամանս զառնալ յԱթոռն, որպէս զրեցին միարանք, զի չէր արժան անհոգութեամբ ի բաց թողուլ զբարեկարգութիւն միարանաց»: Եւ յուսայր նա զիւրաւ ստանալ զայն ի զալստեան նորին, և թէ մնայր անչարժ ի խոստմունս իւր մինչ էին ընդ Պօղոսի և



մի լիցի զկնի զայստեան իւրոյ ժխտել ևւ վարիլ ներհակօքն, որոյ վասն պարտ էր վերստին պատուիրել նմա ամիրայից, զի ամենայն զործս կառավարութեան Աթոռոյն համակամ հաճութեամբ խորհրդականաց վարել ևւ մի պատրիլ իրբնէ զտղայ ըստ առաջնոյն ի յառասիրութենէ կենցաղոյս: Ապա պատուիրէ ցուցանել ազգապետաց զայս զիր ևւ զմիարանացն, ևւ յանձն առնել ի կամս նոցա զտնօրէնութիւնն ըստ վայելչութեան, յօգուտ Սուրբ Աթոռոյն:

Ի վերայ այսր խնդրանաց տնօրինեցին ազգայինք զի Գարրիէլ Եպիսկոպոս պատրիարքական չքով ևւ Զմիւռնիոյ առաջնորդութեան իշխանութեամբ նստցի անդ ուրախութեամբ ևւ հանդարտութեամբ ժամանակ ինչ ևւ ֆարութիւն Վարդապետի տեղւոյն երթալ առաջնորդ ի Պրուսա ևւ ի Կուտրինա (1829):

Ասացուք ևւ վասն պարտուցն թէ զի՞նչ արար Պօղոս զկնի զայստեան իւրոյ յԱթոռն: Զառաջին բաժինս պարտուց մհարեաց բազում նեղութեամբ ևւ տառապանօք 504,893: Այս է առաջին բաժինն ևւ վասն երկրորդին վարանէր միշտ Պօղոս ի միտս իւր, թէ որպիսի՞ եղանակաւ ի զլուխ տարցէ դայն, զի առ նուազն 600 քսակ արծաթոյ պէտս ունէր, ևւ ինքն զատորկացեալ էր ի զբամոց, ևւ ի միւս կողմանէ տաղտկացեալ ևւ զղուեալ էր ի բռնութենէ աշխարհաց, ևւ կողէր զերուսաղէմ ասպարէզ ազահաց ևւ զրկողաց, ևւ կամք իւրաքանչիւրոց՝ օրէնք. ևւ բռնութիւն զիրաւունս ոչ ճանաչէ, ևւ թէ՛ ուր բռնութիւն է, անդ չիք արդարութիւն: Զի չէր հանգիստ ինքեան ևւ կառավարաց Աթոռոյն յերեսաց կեղեքչաց. ոչ աղաչանաց լսէին, ոչ աղքատութեան ողորմէին, չզիտէին զայլ ինչ բայց միայն խնդրել պարզեւս, որում չէր կէտ ևւ սահման, զի զոր կամէին՝ զայն խնդրէին: Եթէ ընդզիմանային, բանային զրուես մեծամեծ միատուց յայտնի ևւ ծածուկ, յորոյ վերայ զարմանայր Պօղոս, զի ոչ զիտէր, բայց ետես ևւ ուսաւ: «Երանի թէ», ապէ, «յառաջագոյն ուսանէի, զի թերեւս ոչ անկանէի յայս միշտ անտանելի»: Եւ զի զկնի տմտոյ ինչ պիտոյ էր նմա զբամ վասն երկրորդ բաժնի պարտուց, թող զայլս որք ոչ կամէին մտանել ընդ բաժնիւ, այսպէս տարակուսեալ մնայր Պօղոս Եպիսկոպոս:

Փոխանորդն երուսաղէմի Զաքարիա Վարդապետ ջանիւք ևւ աջակցութեամբ ազգային երեւելեաց նորոցեաց զհրօթարտակն վասն պատարապելոյ Հայոց ի վերայ զերեզմանին Քրիստոսի: Զայս հրօթարտակ առեալ էր Եղիազար Կաթուղիկոս ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ յերուսաղէմ: Եւ առաքեաց փութանակի զօրինակս նորին յեպիսկոպոս առ Կիրակոս Եպիսկոպոս, հասուցանել յերուսաղէմ ի ցնծութիւն Պօղոսի ևւ միարանաց, զրեալ թուղթ աղաչանաց ևւ աւետեաց զի մի ի հակառակելոյ օտար ազգաց ևւ ի ծանրութենէ պարտուց վիրաւորեցի, ևւ մի երբեք տրամել թէ չէր ժամանակ աշպխի իրաց: Ահա օր ընդունելի ևւ ժամանակ փրկութեան, զի Ատուտած է որ յաջողէ զամենայն յամենայնի: Գրեաց ևւ Կիրակոս Եպիսկոպոս յեպիսկոպոս ընդ հրօթարտակին բանս ուրախութեան ևւ աւետեաց, ևւ աղաչէր զՊօղոս չեւանել յԱթոռոյն: Իսկ Զաքարիա Վարդապետ զամենայն զրեանս ևւ զհրօթարտակս ետ հաւատարմին իւրոյ Կարապետին ևւ ընդ մտաւնելի սուրհանդակաւ ևհան ի ճանապարհ հասանել ի Դամասկոս: Պօղոս Եպիսկոպոս որ ի վեր քան բղմարդկային միտս համարէր զայս զործ, զրեաց ի Դամասկոս առ Յովհաննէս աղայն ևւ առ առաջնորդ տեղւոյն, զի ի հասանել Կարապետին անդ, ինամով զղուչացեալ հանցեն զիր ի կուսակալէն: Սակայն Կարապետն հասեալ ի մէջ Համա ևւ Հոմա քաղաքաց, հարեալ ի խորչակէ՝ մեռաւ, ևւ զրեանքն ամբողջ հասին առ Յովհաննէս աղայն ևւ անտի յերուսաղէմ:



Ընթերցաւ ի դատարանի հրովարտակ արքային առաջի բազմութեան եւ անտի եկեալ զնոցին ի տաճարն Ս. Յարութեան : Հակառակեցան Յոյնք եւ Լատինք . դատաւորն անթերի կատարել զհրաման արքայի հրամայէր : Կատարեցաւ ամենայն ինչ եւ դատաջին փրկադորձ պատարագն մատոյց Պօղոս Արքեպիսկոպոսն՝ ծայրադոյն կառավարին Ս. Աթոռոյս , յամի 1829 , յ2 Աւստեմբերի , երկուշարթի զիշեր ժամ 7 , յիշերտի զհոգիս ննջեցելոց եւ զկենդանեաց օրհնեալ ազգիս Հայոց :

Այլ Լատինք բազումս բնդդիմացան եւ զեղերէին առ դրունս ալապղեաց խափանել զգործն Հայոց , այլ շահեցան եւ ոչինչ :

Իսկ Պօղոս թախանձանօք զբէր առ Զաքարիա Վարդապետ եւ յորդորէր զնա հասուցանել զսահմանեալ տուրս մարդաթուի վասն հատուցման երկրորդ բաժնի պարտուց , զոր կիսոյ՜ չափ վճարեալ էր , զի մի ի ժամանակին պաշարեացի ի նեղութեանց եւ ի զոռւանաց պարտատեարց , զի չունէր ականկալութիւն յուստեքէ , եւ զոյք եկեղեցւոյ եւ վանաց սպասեալ էին , ուստի հարկ էր ծանուցանել զխաւորաց ազգին :

Պօղոս եւ Զաքարիա բազում աշխատութեամբ բարձին զղափար կոչեցեալ տուրքն եւ 75000 դահեկան տուրքն դատաւորին , զոր պահանջէին յետ լըրման ժամանակի իւրեանց իւր ծախս ճանապարհի :

Իսկ փոխանորդ Զաքարիա Վարդապետ զհետ պնդեալ էր սրտի մտօք լինել բաժանորդ ընդ Յունաց ի Գողգոթա , ի տեղի խաչելութեան Փրկչին , որոյ վասն խնդրէր յերուսաղէմէ զղաշնադիրն Սալահէտունին , զի ի ժամանակիս նորին ի ձեռս Հայոց էր սրբաւյալն այն : Թէպէտ Պօղոս Եպիսկոպոս եցոյց նմա զիւրին ճանապարհ առանց այնր կատարել զգործն , զի արքայն Մահմուտ Վէպա թուին հրովարտակաւ բաժանորդութեամբ վայելել սահմանեալ էր զտուր տեղիս , այլ Զաքարիա յեցեալ ի բանս զաշնադրոյն , մատոյց զիր ազաշանաց առ արքայ եւ խնդրեաց տալ հրովարտակ հաւասար բաժանորդութեան Գողգոթայն տեղւոյն ընդ Յունաց . եւ ի պատճառէ իմեքէ բարկացեալ արքայի հրամայեաց տարադրել զԶաքարիա ի Կիպրոս կղզին յաքսորս . եւ Զմիւռնացի Յովհաննէս Վարդապետն եկաց փոխանորդ ի տեղի Զաքարիայ :

Մինչ բացան ճանապարհք ուխտաւորաց եւ ամ բոտ ամէ յաւելոյր թիւ նոցա , Կարապետ Պատրիարք եւ ամիրայք ժողովեցան ի Պատրիարքարան ի 10 Հոկտեմբերի , ուր զկնի բազում բանից եւ վիճմանց ի վերայ ելեւմտից Աթոռոյն , սահմանեցին ի ժողովի անդ զբել եւ խնդրել ի Պօղոս Արքեպիսկոպոսն զի փութացուցէ զտումար արդեանց եւ ծախուց Աթոռոյն ըստ ամենայն մասանց որոշ որոշ . զարդիւնս Ս. Յակովբայ , Ս. Յարութեան , արտաքին վաճօրէից , կոնդակադրամ , նուիրակաց , ի վիճակս ժողովեալ ողորմութեանց , սակրս պարտուց եւ զզինս ի դանձարանէ Աթոռոյն վաճառեալ իրաց , ալլովքն հանդերձ մի առ մի օրինակել ի մայր տումարէ : Նոյնպէս եւ զծախուցն , որ ինչ տուեալ են բղէշիին , քաղաքապետին , դատաւորին եւ ալլոց , եւ որքան բաժնիւ պարտս վճարեալ են , եւ զայլ արտաքին եւ զներքին ծախս Աթոռոյն : Զայս ամենայն զբել եւ հաստատել կնքով Պօղոս Եպիսկոպոսի եւ խորհրդականաց , եւ ստաքել ի ձեռն խոհեմ եւ հաւատարիմ վարդապետի ումեմն , զի կարող լիցի տալ պատասխանի հարցմանց նոցին եւ լուծանել զտարակուսելի խնդիրս : Որոշեցաւ նաեւ ի ժողովի անդ պատուիրել , զի այլ մի եւս ստաքեացեն նուիրակուես յարտաքին դաւառս , մինչեւ տնօրինեցեն զարժանն եւ ծանուցեն ինքեանց , զի հանդիցեն ժողովուրդք սակաւ ինչ : Յայս զիր ձեռնարկ-



եալ կնքեցին նա ինքն կարապետ Պատրիարք և 15 դիտար տմիրայք 1830 յ30 Հոկտեմբերի :

Այլազգի դոնաւորներ տաճարին Ս . Յարութեան փէ փեղկն արտաքին դրան միայն բանային : Չայս սահման եղեալ էր նա ինքն Սալահէտին ի նախատին քրիստոնէից , ի տիրել նորին երուսաղէմի : Ի ժամանակ ուխտաւորաց և յաւուրս հանդիսի տօնից շմային ժողովուրդք զերծ ի վտանգէ յեկանէն և ի մտանել անդ , մանաւանդ կանայք և մանկունք . որոյ վասն Հայք և Յոյնք ետուն զրել ի ձեռն դատաւորի քաղաքին ի Դուռն , զի հրամանաւ արքայի բացցեն զերկու փեղկս դրան ի կարեւոր ժամանակս : Սակայն ոչ ժամանակաց այն հրաման , մինչև տիրեաց Պաղեստինոյ փոխարքայն Եղիսդոսի Մէհէմէտ Ալի և որդին նորա Իպրահիմ փաշա ետ բանալ զայն , զկնի ապրելոյ ի վտանգէ մահուան : Զի ի 1833 թուին բաղմութիւն մեծ էր յերուսաղէմ . միայն 7000 ողիք էին յաղղէն Հայոց և աւելի ևս յօտար աղղաց : Յաւուր ճրագայուցի Չատկին ժողովեցան ի տաճարն Ս . Յարութեան ամենայն քրիստոնէայ աղղք սակս տեսնելոյ զհանգէս Լուսաւորեայի : Եւ եղև ի վտիլ մահդինաց առաւել ջերմութենէ տաճարին , ժողովուրդն սկսաւ տաղնապիլ և Իպրահիմ աղաչէր զորս փրկել զինքն և հանել արտաքս . այլ ամենեւին անցք և հանապարհ չիք : Չօրքն սկսան հաբկանել զժողովուրդն հրացա՛ն իւր սակս հանապարհի . բայց նոքա անկան ի վերայ միմեանց և եղն ոտնակոխ , և հօգիւ զինուորքն հանին զԻպրահիմ յեկեղեցւոյ : Բայց ժողովուրդն ոտնակոխ եղեալ մեռան 75 հոգի ի Հայոց և առաւել ևս յօտարաց . ուրախութիւն նոցա դարձաւ ի սուղ և ի տրտմութիւն : Չայսոսիկ զիականս բերեալ չարեցին ի դաւիթ եկեղեցւոյն Ս . Յակոբայ և եղև ողբ , կոծ և աղաղակ , մինչև չարիս մաղթել վանաց Ս . Յակոբայ : Սակայն յառաջագոյն Պօղոս Եպիսկոպոս յատենի ծանուցմամբ պատուիրեալ էր ժողովրդոց՝ ծերոց , պառաւանց , մանկանց , տկարաց և այլոց չերթալ ի Ս . Յարութիւն , այլ նոքա երբեք ոչ ունին մատուցին բանից նորա , յորմէ պատահեցան այսպիսի անանկունելի զժնդակ աղէտք : Յետոյ ի սաղբելոյ Պօղոս Եպիսկոպոսի , Իպրահիմ փաշա ետ բանալ զդուռն զայն , և մինչև ցայսօր բացեալ լինի յաւուր հանդիսից :

## Մ Ա Ս Ն ԺԳ

Ծայրագոյն զործակալ Աթոռոյն երուսաղէմի Պօղոս Եպիսկոպոս , արդէն առանց սպասելոյ թաղսիտի կամ բաժնի , յարդեանց ուխտաւորաց հատուցեալ էր զպարտս Աթոռոյն , և յետ կատարելոյ զտօն սրբոյ պասեքին , առաքեաց ընդ ուխտաւորս տարւոյն ի Կ . Պօլիս զՏէր Կիրակոս Եպիսկոպոսն , յաղաղա կարեւոր զործոց Աթոռոյն , յանձն արարեալ նմա զառամարս արդեանց և ծախուց վանաց , զորս բազում անգամ թախանձանօք խնդրեալ էին ամիրայք : Եհնա Կիրակոս ի թաղաւորեալ քաղաքն և զորս ի համբաւոյ լուսայն էր , ետև աչօք իւրովք զբարեկարգութիւնս աղղին : Քանզի ի իշխանաւորք աղղին երկնէին հանապաղ ի միտս իւրեանց և փափաքանօք տենչային հաստատել աղղային ուսումնարան մեծ ի դատարարակութիւն մանկաւոյն , զի մի յառախեսցեն առ օտարս , և փոխանակ փարգապետութեան հայրենի եկեղեցւոյ ուսանիցին զդասանութիւն օտարին և զայլայլ սոփոքութիւնս նոցին , որ ի սրմին ժամանակի սկսեալ էր տարածանիլ :

Եւ յարգելնս ամէլ զայս խորհուրդ փրկարար , զուժարեցան ամենեքեան առ Ստեփան Պատրիարք (1836) , ուր գտաւ Կիրակոս Եպիսկոպոս և փո-



խանորդ Յովհաննէս Վարդապետն. և ի ժողովի անդ հասութեամբ ամենեցուն սահմանեցաւ կառուցանել զուսումնարանն յիսկիւտար, ի տեղի խարխալեալ վանաց երուսաղէմի: Զրոմանդակ ծախս տարեկան պիտոյից ուսումնարանին յանձն տոին իշխանաւորք ինքեանք հոգալ, բայց զչինութեան ծախսն հանել յերուսաղէմէ: Ապա խնդրեցին նախ յերուսաղէմէ ի ձեռն փոխանորդին 200,000 դահեկան ևւ առաքեցաւ փոխանակազիրն յեղիպոսոս առ երեւելի վաճառական Ստեփանէ Զիշինեան, զի ի լրանալ պայմանաժամին անթերի առցէ զդումարն յԱթոռոյն: Եւ յետ ամենայնի զրեցին իշխանաւորք զիր բաղմակրնիք առ Պօղոս Եպիսկոպոս յերուսաղէմ մասն այսր խնդրոյ. զրեցին նաեւ առանձին առանձին Ստեփան Պատրիարք, Կիրակոս Եպիսկոպոս և փոխանորդ Յովհաննէս Վարդապետ: Գրիգոր և Յովհաննէս ճարտարապետք թէպէտ և էին ի ժողովի աստ ևւ կնքեալ զդիրն, այլ առանձին մտերմարար իմն զրեցին առ Պօղոս, զարթուցանել զմիտս նորին ի գործադրութիւն խնդրոյն:

Եւ զկնի սուղ աւուրց սկիզբն արարին բանալ զհիմունն ուսումնարանին յիսկիւտար, ի տեղի որ կոչէր Վանք երուսաղէմի: Պօղոս Եպիսկոպոս կացոյց ի վերայ գործոյն վերատեսուչ գրադատացի Իսահակ Վարդապետ Տէր Գրիգորեան:

Բացաւ փակեալ դուռն Լատինաց ի Բեթղէհէմ, ի ներկայութեան Պօղոսի ևւ եղև վերստին ոսնակոխ եկեղեցին Հայոց մինչև ցայսօր (1836):

Այլ մինչդեռ տակաւին ի Կ. Պօլիս էր Կիրակոս Եպիսկոպոս, կոչեցին զնա ի Նոր Խան ի սենեակ Յովհաննէս աղայի, որ էր քուերորդի Բիշմիշեանի, ուր ժողովեալ էին միայն Քեահեայ Ճանիկ, Բիշմիշեան Միքայէլ ևւ Երկանեան Յարութիւն ամիրայք: Եւ յառաջնութեան անդ տեսին զհաշուոյ տուժար էլից ևւ մտից Ս. Աթոռոյն ևւ բարւոք զիտոգութեամբ ի նկատի առեալ վերահասու եղեն ամենայնի. ուրախ եղեն յոյժ ևւ զովեցին զիսահական կառավարութիւն Պօղոս Եպիսկոպոսի: Ապա հարցին ցԿիրակոս Եպիսկոպոս թէ յի՞նչ միտս են զլիսաւորք միարանաց ևւ զի՞նչ կամին առնել զյաւելեալ դումարն: Եւ նա արար պատասխանի. «Յաջողութեամբ Տեառն յաւուրս ձեր ջանիք Նորին Սրբաղնութեան աղատեցաւ Աթոռն ի պարտուց ևւ յաւելլաւ ինչ. այլ այսպիսի աւուրք յաջողութեան ոչ մնան միշտ, զուցէ ի պատահիլ պատերազմաց ևւ այլ ձախորդութեանց նուազեցի թիւ ուխտաւորաց. յայնժամ հարկ լինի ի նկողութեան պահու ձեռն արկանել յայն դումար: Եւ յայտոսիկ երկուս ամս բազում տեղիք չինեցան յերուսաղէմ, ի Յոպպէ, ի Գամասկոս ևւ տակաւին պէտս ունիմք բազում շինութեան ևւ նորոգութեան»:

Այլ նոքա պատասխանի ետուն. «Ոչ բարւոք թուի մեզ այսքան զրամոյ մնալ անգործ յերուսաղէմ. հայեցեալ ի փոփոխմունս ևւ ի պատահմունս աշխարհի, զուցէ մատնեցի ի ձեռս անխոհեմաց ոմանց, որպէս երբեմն մասն քակման Բեթղէհէմի դրան վատնեցիք աւելի քան 200 քսակս զրամոց, զոր վերստին բացին: Ուստի մշտնջնաւոր մնալոյ այնց զրամոց կամիմք առնել տրնօրէնութիւն ինչ ևւ շահեցուցանել»: Եւ զկնի այսր խորհրդոյ զրեցին զիր առ Պօղոս Եպիսկոպոս յերուսաղէմ: Եւ զի մի անկցի այս խորհուրդ ի բերանս այլոց, զայն զիր ետուն զրել Կիրակոս Եպիսկոպոսի. յայլ զիր ստորագրեցին երեքին իշխանքն: Գրեաց ևւ ինքն Կիրակոս առանձին թուղթ առ Պօղոս Եպիսկոպոս, յորում յորդորէր զնա լինել համախոհ կամաց ևւ խորհրդոց նոցին, զի չէր ինչ տեղի կասկածանաց: Եւ յետ բազում բանից յաւելլու ասել. «Գիտես, տէր իմ, եթէ չէաք տեսեալ զցուցակ զանձեան զրամոց հոգալոյ Տ. Գրիգորի Եղթայակիր հայրապետին, ոչ ի սպառ զիտէաք, զի չիք ուրեք յիշատակութիւն ինչ. այլ ո՞ր մնաց այն զրամ, զի՞նչ եղև, առ ի՞նչ վատնեցաւ, ոչ



որ գիտէ՝ Ապա զի կարգել զմին միթէ վէլլի Աթոռոյն եւ գերկուան նազր եւ վերակացու, տեսանել զհաշիւն եւ հոգալ զգործս Աթոռոյն։ Այլ այս խորհուրդ, որպէս երեւի, ոչ հնաւ յարդիւնս յայնժամ, զի րացեալ էր դուռն խորհուրթեան եւ հակառակութեան ի մէջ ազգաց, եւ Պօղոս րազում դրամոց պէտքս ունէր եւ չէր հնար հանել զայն արտաքս։

Ապա, յետ րազմադիմի ծախուց, խառնութեանց եւ կռուց, որոշեալ հաստատեաց Շաթր գատէ Արիֆի էֆէնտի ի սպառ կործանել զշինուածս Հայոց ի վերայ Համբարձման տեղոյն. ապա ժողովեցան անթիւ րազմութեամբ Յոյնք եւ Լատինք եւ Արարացի Փէլլաճք, քակեցին եւ կործանեցին զբոլանդակ շինուածն եւ ոչ թողին նշմարանք ի շինութենէ Հայոց եւ այսպէս անխռնեմութեամբ յամպէտս վատնեցան այնքան քաղկազ դրամոց եւ շարաշար աշխատութիւն, եւ եղին զայն յօտաջին աւերակ միհակին ի 11 Սեպտեմբերի 1839 ամի։

Ճեմարանն որ կառուցաւ յիւսկիւտար ծախիւք Ս. Աթոռոյն, կամեցան իշխանաւորք աղղին զի Աթոռն նպաստեացէ նաեւ օրական ծախուց նորին. ուստի խորհրդով սահմանեցին զի փոխանորդն Երուսաղէմի անխափան վճարեցէ յիւրաքանչիւր ամիս 10,000 եւ ի տարին 60,000 դահեկան. եւ վստն այսր ժողովք ամիրայից գրեցին առ միարանութիւնս Աթոռոյն եւ ի մասնաւորի հարտարապետ Յովհաննէս ամիրա առ Պօղոս Եպիսկոպոս, տալ յարգել միարանութեան զխորհուրդ ամիրայից եւ շահել զմիտս նոցա։ Իսկ Յովհաննէս Եպիսկոպոս զուշակելով զապագայ վտանգն, րազում անգում զդուշուոր րանիւք աղղ արար խորհրդականաց Աթոռոյն, աղաչանօք եւ կամ աղերսապրով սնհետ առնել զգումարն զայն եւ ի սպառ րառնալ զյուծ զայն ծանր ի սրաբանոցէ Աթոռոյն։ Սակայն այսոքիկ րանք ոչ միայն չեղեն լսելի եւ ոչ եղիտ յաջողութիւն, այլ առաւել եւս ծանրացաւ, զի զկնի ժամանակի հնաւ տարեկան տրոց դումարն 120,000 դր յճարէր Աթոռն ամ րատ ամէ, եւ զժուարին եղեւ այնուհետեւ րառնալ զայն բեռն ի թիկանց միարանութեան յանձնողութենէ ժամանակին։ Եւ մինչ այսպէս տարուրերեալ ծփէին խորհրդականք ի վերայ այսր խնդրոյ թէ որով եղանակաւ հնար իցէ ազատել յայդր սրաբուց, հնաւ առ նոսա այլ իմն զիր ի զխաւոր ամիրայէ ումեմնէ, յոր թախանձէր գնոսս վճարել զմեացեալ սրառս շինութեան Ճեմարանին։

Ձկնի վախճանի Գարբիէլ Պատրիարքի, ծայրագոյն կառավարիչ Աթոռոյն եւ խորհրդական հարք գրեցին ի Կ. Պօլիս առ պատրիարքն եւ առ զխաւորս աղղին, ծանուցանելով զմահ Գարբիէլի եւ զթափուր մնալն պատրիարքական Աթոռոյն. գրեցին զանուանս Եպիսկոպոսաց որք պտան յայնժմ ժամանակի ի վստն Ս. Յակովբայ, եղին նաեւ զանուն Յակոբ Եպիսկոպոսի Պատրիարքին Կ. Պօլսոյ, եւ յայտ արարին թէ յեպիսկոպոսաց աստի զո որ եւ բնորեցէ աղղային ժողովն ի պատրիարքութիւն, հաճելի եւ բնդունելի է միարանութեան։ Զայսոքիկ գրեանս տառքեցին ի թաղաւորեալ քաղաքն ի ձեռն Գաղատացի Սահակ Վարդապետի։

Իսկ զխաւորք աղղին ընթերցեալ զգրեանս, ծանեան զամենայն իրս եւ ձեռնարկեալ ի գործ բնորութեան, բնորեցին նախ զԻրաւոս Եպիսկոպոս. այլ նա կանխագոյն պատրաստեալ զհրաժարական իւր, տուեալ էր Սահակ Վարդապետի։ Եւ ի լինել րանից ի վերայ նորա, մատոյց զայն թուղթ ի ժողովրն, եւ նոքա ընկալեալ զայն, բնորեցին զԶաքարիա Եպիսկոպոս ի Կոզր զեղջէ Տարօնոյ (1841)։



## Մ Ա Ս Ն ԺԴ

Պօղոս Արքեպիսկոպոս Գրիգորեան Աղբիւնապօլսեցի, զորոյ զինեապարտութիւնն դրեմք, աշակերտ Պետրոս Պատրիարքի Եւզակիացւոյ, յետ միաձանի նորին յաղազս պարտուց Ս. Աթոռոյն զնացին չորս վարդապետք, յորոց մին էր ևս Պօղոս, ի Կ. Պօլիս և յայլ քաղաքս դտանել օչնութիւն: Սա դառնայ յԱթոռն (1805). զերտսին երթայ ի Բիւզանդիոն, և ապա նուիրակ ի փիճակն Զմիւռնիոյ. հասեալ ի Միսալիճ, հրաւիրի լինել փոխանորդ ի Կ. Պօլիս: Մայրապոյն կառավարիչ Երուսաղէմի Աթոռոյն, ապառէ ի պարտուց ըդսուրբ Աթոռն, հանդիսացեալ իմաստուն տնտես, խոհեմ և հանճարեղ կառավարիչ:

Ի ժամանակս պատրիարքութեան Զաքարիայ կացին աչքն ի տեսութենէ, բայց դարձեալ ամենայն ինչ անարկութեամբ նորին տնօրինէր: Եւ յետ միաձանի Զաքարիայ, ի սպառ նուազեալ ի զօրութենէ և բնկճեալ ի բողոմամեայ ծերութենէ հասակին, անկաւ ի մահիճս խօթ, ուր համբերութեամբ Էկաց ամս իրբէ ևօթն, պարապեալ յաղօթս և ի փառաբանութիւնս Աստուծոյ բնդ պաշտօնէից և սարկաւապաց իւրոց: Զերմեռանդ ի կրօնս, պարկէշտ ի մարս, ժիր և աշխոյժ յուսմունս և ի զիտութիւնս, վարժ և հմուտ ի քաղաքական և ի տնտեսական յանձանձանս, և աշպխի քաղաքապարտութեամբ հասեալ ի խոր ծերութիւն, հանդեաւ խաղաղութեամբ ի Քրիստոս ի 4 Մայիսի 1853 ի հասակի 90 ամաց, զորոյ զմարմինն բարձեալ թաղեցին ի դաւիթ Եկեղեցւոյ Ս. Փրկչի, ի կարգս պատրիարքաց Ս. Աթոռոյն: Թողեալ յիշատակ Եկեղեցւոյ զերիս հատոր զիրս կոչեցեալ Զանազանութիւնք Հինգ Դարուց, համառօտ պատմութիւն Հին և Նոր Կտակարանաց, հանդերձ բարոյական յորդորանօք զրեալ ի բարբառ տաճկաց, և զգիրս Թանգարան Խրատու, յոճ հայկական պարզ բանիւ: Համառօտաց նաեւ զայլ գիրս և զմեկնութիւնս Ս. Գրոց, ձեռագիր: Բազում են զործք սորին, այլ զորով արտաքոյ նպատակի մերոյ, թողաք ի բաց:

Աբղ, զհակիրճ կենսադրութիւն տուն երեւելոյ, Պօղոս Պատրիարքին մեծին Բիւզանդիոնի, քաղեալ ի ժամանակակից պատմադրացն Հայոց, խմբադրեցի ի մի մայր յայտ տապարէզ ընդարձակ և յայնաժաւայ սպիտակափառ դաշտի ի զիրութիւն փափաքող ընթերցանեցեաց, խորշելով յերկարութենէ և ի տաղտկացուցիչ բանից, և ոչ հաւանութեամբ զհետ զնացի անհասկանալի և կցկտուր ոճոյ, բանից, որ առաւել համառօտութենէ ընթերցողն զկարէ իմանալ և ի միտ առնուլ զրան և զիմաստս զրուածոյն. այլ զմիջին և զարքունականն կալեալ շաւիղ և ճանապարհ, անխտոր ընթացիւք զորոշմեցաք ի զիր զքաղաքական, զկրօնական և գաղտնին զործանութիւնս սորա, զի մնացէլ յաւերժական յիշատակ ազդատուհմին իւրոյ և Ս. Աթոռոյս և համայն օրհնեալ ազգիս: Եւ զիրաւհաս ցանկացողաց զիտել և իմանալ թէ որպիսի ոք էր նախկին պատրիարքն Բիւզանդիոնի Տ. Պօղոս Արքեպիսկոպոսն, թիւրեւս կարող լիցի լինչ ինչ կէտս օրինակ առնուլ ի ցանկալի և օգտակար զործոց նորին, և աշնպէս տնտեսել զկենանս իւր յայժմ կենցաղոյս, ապաւինեալ ի շնորհս ամենասուրբ Հոգւոյն, բնդ որում Հօր և Որդւոյն Միաձնի փառք, պատիւ և երկրպագութիւն այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԵՊՍ. ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՑ

1898 Մայիս 9

յերուսաղէմ

(Շաբ. 5 եւ վերջ)